

Рецепція в зарубіжній правовій доктрині: проблеми концептуалізації в контексті конституційного розвитку

Верлос Н. В.

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
verlos79@gmail.com*

Ключові слова:

рецепція, конституційне право, конституціоналізм, правова трансплантація, правові запозичення, конституційна міграція, правові подразники, правова контамінація (забруднення).

Стаття присвячена дослідженню особливостей та основних доктринальних підходів до категорії «рецепція» в зарубіжній правовій науці та визначенню необхідності концептуалізації поняття «рецепція в конституційному праві» у процесі виявлення прогностичних тенденцій конституційного розвитку.

Актуальність дослідження рецепції як загальноправового та конституційно-правового феномену та процесу зумовлюється неоднозначністю сучасних концептуальних підходів до розуміння рецепції, що викликає полеміку в науковому дискурсі.

У сучасних умовах розвитку конституційного права варто зважати на сучасні реалії, швидкоплинний розвиток суспільних відносин та неспинний процес транснаціоналізації (інтернаціоналізації) права. Саме тому перед юридичною наукою постає питання про необхідність розвитку та вдосконалення класичних, традиційних доктрин, розширення змістового навантаження вже наявних правових категорій. Дійсно, останнім часом дослідники поступово відходять від виключно історичного розуміння «рецепції» в праві і розуміють її як «запозичення права», «засіб правової інтеграції» чи «форму правової європеїзації».

Зарубіжні дослідники протягом останніх десятиліть неодноразово здійснювали спроби дослідити та описати процеси міждержавної взаємодії, що супроводжуються відповідними правовими переміщеннями, обмінами, запозиченнями, а також здійснювали спроби розробити оригінальні концепції застосовуючи різноманітні метафори для позначення цього правового явища, такі як «трансплантація», «щеплення», «імплантація», «повторне наповнення», «взаємне запилення», «подразнення», «інфільтрація», «щеплення», «перехресне запилення», «подразнення», «транспозиція», «контамінація (забруднення)», «міграція», «циркуляція» та ін.

Доцільним і логічним для позначення досліджуваного феномену є не відшукування метафоричних переносів з інших галузей знань (медицини, біології, хімії та ін.), а розширення семантичних меж, змістового наповнення вже наявного у правовій науці терміну «рецепція» апробованого часом і дієвою практикою застосування. Тому подальше дослідження та концептуалізація поняття «рецепція в конституційному праві» сприятиме виробленню онтологічного уявлення про цей феномен та відображенню прогностичних тенденцій розвитку конституційного права в процесі емпіричного аналізу.

Reception in foreign legal doctrine: the problems of conceptualization in the context of constitutional development

Verlos N. V.

*Zaporizhzhia National University,
Zhukovsky St, 66, Zaporizhzhia, Ukraine
verlos79@gmail.com*

Key words:

reception, constitutional law, constitutionalism, legal transplantation, legal borrowings, constitutional migration, legal arousal, legal contamination.

The article covers the study of features and basic doctrinal approaches to the category of “reception” in foreign jurisprudence and the determination of the need to conceptualize the concept of “reception in constitutional law” in identifying prognostic trends in constitutional development.

The relevance of the study of reception as a general as well as constitutional and legal phenomenon and process is due to the ambiguity of modern conceptual approaches to understanding reception, which causes controversy in scientific discourse.

Respecting the opinion of supporters of the traditional understanding of the reception of law, the author believes that it is necessary to take into account modern realities, the rapid development of social relations and the relentless process of transnationalization (internationalization) of law. That is why legal science is faced with the question of the need to develop and improve classical, traditional doctrines and to expand the content of existing legal categories. Indeed, recently researchers have gradually moved away from a purely historical understanding of “reception” in law and now understand it as “borrowing law”, a “means of legal integration”, or a “form of legal Europeanization”.

The article emphasizes that over the past decades foreign researchers have repeatedly tried to study and describe the processes of interaction between states, accompanied by appropriate legal transfers, exchanges, borrowings, and to develop peculiar concepts using various metaphors to denote this legal phenomenon such as “transplantation”, “inoculation”, “implantation”, “refilling”, “mutual pollination”, “arousal”, “infiltration”, “cross-pollination”, “transposition”, “contamination”, “migration”, “circulation”, etc.

In the course of the research the author came to the conclusion that in order to denote the studied phenomenon it is more appropriate and logical not to find metaphorical transfers from other fields of knowledge (medicine, biology, chemistry, etc.), but to expand semantic boundaries, content of the existing, tested by time and effectively applied in legal science term “reception”. Therefore, further research and conceptualization of the concept of “reception in constitutional law” will help to develop an ontological view of this phenomenon and reflect the prognostic trends in the development of constitutional law in the process of empirical analysis.

Сучасний розвиток конституціоналізму формується під впливом ряду соціальних, політичних, економічних, історичних, науково-технічних, географічних, кліматичних та ін. факторів тому поступово виникає потреба якісної зміни парадигми традиційного конституціоналізму. Останнім часом у науковому дискурсі поступово формується різноманітні ідеї щодо можливості та необхідності запровадження концепцій транснаціонального конституціоналізму, глобального конституціоналізму, інтернаціонального (міжна-

родного) конституціоналізму та ін. Усе це сприяє поширенню правових ідей незалежно від політичних кордонів або соціокультурних особливостей, сприяє «розмиванню» теоретичних меж, що окреслювали раніше дослідники правових систем та розширює правові горизонти з метою підготовки належного ґрунту для реалізації ідей

Загальновідомим є той факт, що правові системи ніколи не існували автономно, проте «вільна торгівля правовими ідеями» [1, с. 10] різко зросла за останні десятиліття, а міграція правових норм

безперечно є «найпоширенішою формою правових змін» [2, с. 73]. Конституційне право, будучи провідною галуззю національної системи права, в першу чергу має реагувати на будь-які зміни суспільних відносин, а сама Конституція як основний закон держави є системоутворюючою матрицею, в якій закладаються програмні цілі державного будівництва та основні вектори розвитку конституціоналізму.

Зарубіжні та вітчизняні науковці тривалий час здійснюють спроби розробити оновлену доктрину, яка здатна була б описати процеси та явища, що відбуваються у процесі міждержавної взаємодії і характеризуються поширенням, переміщенням та запозиченням правових норм, інститутів, ідей, доктрин, концепцій (в т.ч. конституційно-правових). Саме тому особливої актуальності набуває проблема дослідження рецепції як загальноправового та конституційно-правового феномену та процесу, що полягає у сприйнятті, впровадженні та засвоєнні зарубіжного правового матеріалу (міжнародно-правової норми) національною системою конституційного права з метою її розвитку та модернізації.

Метою статті є дослідження особливостей та основних доктринальних підходів до категорії «рецепція» в зарубіжній правовій науці та визначення необхідності концептуалізації поняття «рецепція у конституційному праві» в процесі виявлення прогностичних тенденцій конституційного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Певним чином у своїх працях торкались проблем рецепції такі німецькі, французькі, британські, американські та інші зарубіжні компаративісти та дослідники в інших галузях правової науки, як Л. Бодуэн, С. Буабдалла, Ж. Вандерлінден, М. Дусе, І. Задштей, Х. Кетц, Ж.-М. Клетт, Ф. Лехнер, Х. Меркт, Ф. Прінгшайм, Р. Робертсон, Ф. К. Савіньї, Р. Сакко, М. Тушнет, Я. Хейн, К. Цвайгерт, Р. Штурнер та ін.

Доволі поширеною серед зарубіжних дослідників, що займались проблемами «переміщення», «міграції», «запозичення», «трансплантації» правових норм, є теорія правової трансплантації, дослідженню якої присвячені праці А. Аль-Бшераві, Е. Вайза, М. Валдеррама, А. Ватсона, М. Дин, В. Евальд, І. Йохана, О. Кан-Фройд, Дж. В. Кернс, М. Кон., П. Легранд, Е. Оруку та ін.

Дослідники у сфері порівняльного правознавства та конституційної компаративістики також торкались певних проблем рецепції, серед них можна назвати У. Меттеї, П. Монатері, В. Евальд, М. Лассер, Т. Гольдбах, М. Рейнштейн та ін. Проблема запозичень у конституційному праві присвячені праці таких учених: К. Адлера, В. Віганда, В. Джексона, Л. Епштейна, С. Кре-

ймера, Д. Метью, Д. Найта, Н. Теббе, Р. Тсаї, М. Тушнета, Г. Тюбнера та ін.

Виклад основного матеріалу. У зарубіжній правовій доктрині рецепція переважно розглядається в історичному контексті як рецепція римського права. Зокрема на важливому значенні рецепції римського права для Західної Європи наголошував ще Ф. К. Савіньї [3].

Німецький вчений-юрист Ф. Прінгшайм, навпаки, вважає, що розуміння сутності поняття рецепції є доволі об'ємним, а тому простіше визначити, що це поняття не означає. Також він відзначає, що рецепіюється не тільки чужий науковий метод або чужий філософсько-правовий світогляд, але і чуже право [4, с. 244–245].

Інший дослідник, В. Віганд, наголошує, що термін «рецепція» застосовується для позначення інтеграції зарубіжних ідей і способів мислення. Використовуючи термінологію «рецепція американського права», він поводить аналогію із процесом поширення римського права як *ius commune* по всій Європі в 12-16 ст. У своєму дослідженні зазначає, що існує помітна паралель між процесом, за яким римське право вкоренилося в італійських університетах у середні віки і перетворилося на європейську *ius commune*, з одного боку, і поширенням американського права, з іншого [5, с. 229–230]. При цьому, виключаючи можливість використання терміна «рецепція» для опису сприйняття римського права Південною Європою в ранньому середньовіччі або його сприйняття в Північній Європі дещо пізніше, він наполягає на необхідності розширення його змісту і вважає, що «...термін «рецепція» найбільш правильно застосовувати у випадку сприйняття одним правопорядком правопорядку іншої, сучасної йому правової системи» [6, с. 270].

Подібною точки зору дотримується і Ж.-М. Клетт, акцентуючи увагу на тому, що рецепція зарубіжного права є практикою, що існує практично у всіх правових культурах. Зокрема, у сфері комерційного права переважно застосовується орієнтація на США, адже саме в цій державі існує багатий правовий досвід запозичений іншими країнами [7]. Польський вчений Ю. Бардах також розуміє рецепцію як «запозичення, асиміляцію якимось певним суспільством чужих культурних моделей» [8].

Досить оригінальний зміст у розуміння рецепції вкладають дослідники Р. Робертсон та Ф. Летчер, які зазначають, що специфіка «рецепції» полягає в тому, що під донором і реципієнтом маються на увазі не тільки національні правові системи, але суб'єктами рецепції визнаються окремі держави і Європейський Союз. Отже, рецепція розуміється як форма правової європеїзації. У зв'язку із цим особливий інтерес викликає те, що вживання нового поняття дозволяє розширити коло держав,

які залучаються до процесу європейської інтеграції. Це припущення підтверджується практикою використання даного поняття для опису можливостей запозичення (рецепції) наявного правового досвіду Європейського Союзу державами, які не є членами ЄС. Для прогнозування варіантів здійснення цих можливостей також виділяються різні види рецепції (формальна, поведінкова, комунікативна, дискурсивна), які залежать від характеру міжнародних інституцій, задіяних у процесі рецепції. При цьому сама рецепція класифікується у двох вимірах: ймовірності прийняття країною-реципієнтом, що не є членом ЄС, його правил, а також впровадженням та виконанням цих правил, що має ключове значення для оцінки впливу ЄС на внутрішню політику, – тобто результатів рецепції [9].

Поступово зарубіжними дослідниками здійснюються спроби інноваційного оновлення правової доктрини альтернативними термінами «правова акультурація», «правова трансплантація», «конституційна медицина», «транспозиція», «правова міграція», «інфільтрація», «правовий трансферт», «дифузія права» та ін., які призначені відобразити процеси міждержавного переміщення правових норм.

Оригінальну термінологію для позначення явищ переміщення права пропонує застосовувати Е. Оруку, який «виділяє нюанси в окремих випадках мобільності переміщення права, такі як «щеплення», «імплантація», «повторне наповнення», «взаємне запилення», «подразнення», «інфільтрація» [10]. Зустрічаються і така термінологія: «нав'язана рецепція», «імпозиція за домаганням», «крипто-рецепція», «щеплення» [11, с. 21; 12, с. 1], «перехресне запилення» (взаємне збагачення «cross-fertilisation»).

Новаторською та інноваційною свого часу стала теорія правових трансплантацій як найбільш ефективного джерела розвитку права шотландського вченого компаративіста А. Ватсона. Відповідно до цієї теорії трансплантація передбачає пересадження правової норми чи системи права з однієї країни до іншої, при цьому подібне здійснюючи запозичення не обов'язково розуміти систему, з якої були запозичені норми права або інститути. Він навіть наполягав на тому, що правові норми не створюються спеціально для конкретного суспільства, в якому вони діють, а також на тому, що це є предметом серйозного занепокоєння [11, с. 121]. Тобто фактично зміст теорії правових трансплантацій полягає в запозиченні (перенесенні) правових норм чи інститутів без урахування правової культури, традицій, звичаїв.

Теорія правових трансплантацій стала найбільш суперечливою та дискусійною, але водночас стала передумовою визнання необхідності

наукового пошуку в цій сфері. Опонентом теорії правових трансплантацій А. Ватсона є П. Легран, який категорично не погоджується із запропонованою теорією, адже вважає правові трансплантації у принципі неможливими [13, с. 113–114]. Він указує на те, що правові норми, вирвані з контексту правової культури і пересаджені в інший правопорядок, неминуче будуть змінені. Заперечуючи він вважає, що теорія А. Ватсона значно спрощує зміст взаємодії між правовими системами через примітивне розуміння таких понять як «правова норма» та «право».

Проте П. Легран зазначає, що прихильники теорії «правової трансплантації» повинні сприймати «право як правила» і модель «правила як прості твердження». Лише у цьому розумінні позиція А. Ватсона, хоча і доволі спрощена, але є репрезентативною і пояснює тезу про «правовий обмін як правову трансплантацію». Прибічники теорії про те, що право чи норми права переміщуються між державами повинні мати на увазі, що в даному випадку норми права за сутністю повинні бути автономними і не обтяжуватись історичним, гносеологічним або культурним багажем інакше вони не зможуть переміщуватись. Фактично П. Легран ставить під сумнів адекватність розуміння А. Ватсоном правових норм і заперечує можливість переміщення правових норм, а звідси і висновок про те, що «правові трансплантації» є неможливими, адже вони «вирвані з контексту правової культури і пересаджені в інший правопорядок» [13, с. 113].

О. Канн-Фройд, аналізуючи теорію «правової трансплантації» А. Ватсона, зазначає, що з органічної точки зору трансплантація подібна складній хірургічній операції, у процесі якої частина тіла однієї людини передається іншій (як приклад він наводить трансплантацію нирки), і тоді цілком логічним є побоювання, чи пристосується орган чи виникне його відторгнення. Якщо ж переміщення є механічними, то ніхто не говорить про те, що карбюратор або колесо трансплантуються з одного автомобіля в інший, хоча і тут частина об'єкта, який служить певній цілі, виймається з одного об'єкта і вбудовується в інший об'єкт того ж виду, але питання про адаптацію чи відхилення не виникає. Таке метафоричне пояснення на прикладі нирки і карбюратора він вважає точками континууму і екстраполює його на правову систему. При цьому будь-яка зарубіжна юридична норма або інститут, на його думку, можуть розглядатись і з «органічної», і з «механічної» точок зору. Так, у деяких випадках питання полягає в тому, чи правильно була виконана робота з механічної установки, і якщо так, то буде працювати нова деталь машини. Але в більшості випадків доводиться замислюватись над тим, які шанси того,

що новий закон буде адаптований до національної системи права, і які ризики того, що він буде відторгатись. У підсумку він доходить висновку, що потрібними є знання не тільки про зарубіжне право, а й про його соціальний, і перш за все політичний контекст в іншому випадку використання порівняльного права в практичних цілях стає зловживанням насиченим легалістичним духом, який ігнорує цей контекст [14].

Е. Штейн, аналізуючи дебати між О. Кан-Фройдом і А. Ватсоном, пояснює, що розбіжності із приводу можливості правової трансплантації пов'язані з особливою спрямованістю їх досліджень, а саме А. Ватсон, будучи юристом-істориком, дотримується «макро-правової» точки зору, яка передбачає масові трансплантації, в той час як О. Кан-Фройд, юрист-соціолог, дотримується «мікро-правової» точки зору, яка зосереджена, в першу чергу, на більш-менш сучасному реформуванні законодавства в розвинених країнах [15]. Ш. Зонглінг взагалі вважає, що їхня дискусія частково пов'язана з відмінностями їхніх поглядів на основну концепцію права [16].

Не підтримує теорію «правової трансплантації» і британський учений Г. Тюбнер, який вважає, що поняття «трансплантант» створює хибне враження, що після складної хірургічної операції перенесений матеріал залишатиметься ідентичним самому собі, відіграючи свою стару роль у новому організмі. Отже, все зводиться до вузької альтернативи: відторгнення чи інтеграція. На його думку, процес, за якого у культуру вживлюють іноземні норми, є не трансплантацією, а глибинним подразненням. Тобто він висуває теорію «правових подразників» (Legal irritants), за якою запозичення правового матеріалу не трансплантується в інший організм, а працює як фундаментальний подразник, який викликає цілий ряд нових і несподіваних наслідків [17, с. 12].

Доволі цікавою з науково-теоретичної точки зору є концепція Е. Оруку «права як транспозиції», в основу якої покладається твердження, що для використання інституту чи норми зарубіжної правової системи необхідне її налаштування (транспозиція) для врахування конкретної соціо-правової культури і потреб правової системи, що запозичує. Він вважає, що у випадку текстуального перенесення норми країни-донора в законодавство країни-реципієнта має йтися про один з прийомів рецепції – транспозицію. Під «транспозицією» Е. Оруку пропонує розуміти використання кожного правового інституту чи норми у правовій системі реципієнта так, як це було в системі моделі [18].

Не менш оригінальною є і концепція «правових контамінацій (забруднень)» (contaminations), запропонована П. Монатері, відповідно до якої

сене запозичених правових інститутів залежить виключно від боротьби серед формантів приймаючої системи, яка майже завжди буде виробляти щось відмінне від оригіналу. До того ж ідеологія системи дуже часто є не просто національним продуктом, а забрудненням деяких національних особливостей іноземними. У більш загальному плані реальний правовий світ – це більше світ забруднень, ніж світ, розділений на різні правові сім'ї, зарубіжний правовий досвід є необхідною умовою становлення та розвитку національної системи права [19, с. 109].

Більшість зарубіжних дослідників у сфері конституційного права, в т.ч. і Ч. Сондерс наголошують, що мовні та субстанційні подібності в конституціях різних країн доводять, що всі вони запозичували одна з іншої, за винятком, можливо, архетипів конституційних систем Сполученого Королівства, США та Франції [20, с. 37].

Існує думка, що саме термін «конституційна міграція» найбільш точно фіксує складну динаміку кросс-конституційних обмінів. На відміну від запозичень, міграція охоплює усі переміщення між правовими системами, явні чи приховані, епізодичні чи поступові, заплановані чи еволюціонуючі, ініційовані тим, хто надає чи отримує, прийняті чи відхилені, затверджені чи адаптовані, пов'язані із основною доктриною або інституційним дизайном. Цікаво, що перехід від запозичень до міграції відображає аналогічне переміщення від «трансплантації» до «циркуляції» [21, с. 5]. При цьому висловлюється застереження, що оскільки міграція правових ідей не відбувається вільно за межами існуючих правових структур, рішення про дозвіл на міграцію покладається на внутрішню конституційну сферу. Тому мігрувати можуть не тільки конституційні але й анти-або неконституційні ідеї і «...не слід плутати конституційну міграцію із виключно позитивною, гідною справою, а, натомість, слід визнавати її як явище, яке слід вивчати» [21, с. 174].

Аналізуючи можливість метафоричного застосування терміна «правова трансплантація», Е. Вайс зазначає, що битва метафор не є «трансцендентним нонсенсом», адже тільки досить прозора та містка лінза може вловити складність кросс-конституційної взаємодії [12, с. 1].

Висновки. Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що сучасні концептуальні підходи до розуміння рецепції дещо різняться і викликають полеміку в науковому дискурсі, адже, дійсно, національні системи права знаходяться під впливом глобальних правових трансформацій.

Тому, поважаючи думку прибічників традиційного розуміння рецепції права, вважаємо, що необхідно зважати на сучасні реалії, швидкоплинний

розвиток суспільних відносин та невинний процес транснаціоналізації (інтернаціоналізації) права. Саме тому перед юридичною наукою постає питання про необхідність розвитку та вдосконалення класичних, традиційних доктрин, розширення змістового навантаження вже існуючих правових категорій. Дійсно, останнім часом дослідники поступово відходять від виключно історичного розуміння «рецепції» в праві і розуміють її як «запозичення права», «засіб правової інтеграції» чи «форму правової європеїзації».

Зарубіжні дослідники протягом останніх десятиліть неодноразово здійснювали спроби дослідити та описати процеси міждержавної взаємодії, що супроводжуються відповідними правовими переміщеннями, обмінами, запозиченнями та розробити оригінальні концепції застосовуючи різноманітні метафори для позначення цього правового явища, такі як: «трансплантація», «щеплення»,

«імплантація», «повторне наповнення», «взаємне запилення», «подразнення», «інфільтрація», «щеплення», «перехресне запилення», «подразнення», «транспозиція», «контамінація (забруднення)», «міграція», «циркуляція» та ін.

Проте, вважаємо, що більш доцільним і логічним для позначення досліджуваного феномену є не відшукування метафоричних переносів з інших галузей знань (медицини, біології, хімії та ін.), а розширення семантичних меж, змістового наповнення вже наявного у правовій науці терміна «рецепція» апробованого часом і дієвою практикою застосування. Тому подальше дослідження та концептуалізація поняття «рецепція в конституційному праві» сприятиме виробленню онтологічного уявлення про цей феномен та відображенню прогностичних тенденцій розвитку конституційного права у процесі емпіричного аналізу.

Література

1. Kahn-Freund O. On Uses and Misuses of Comparative Law. *The Modern Law Review*. 1974. Vol. 37, No. 1 (Jan.). Pp. 1–27.
2. Watson A. *Legal Origins and Legal Change*, London; Rio Grande, Ohio, USA : Hambledon Press, 1991. 321 p.
3. Savigny F. C. *Geschichte des romischen Rechts im Mittelalter*. Heidelberg, 1834-1851. Bd. 1–7
4. Pringsheim F., *Reception / Revue internationale des droits de l'Antiquité*, 2009, Vol. 8. P. 244–245.
5. Wiegand W. The Reception of American Law in Europe. *The American Journal of Comparative Law*. 1991. Vol. XXXIX. № 2. P. 229–248.
6. Wieacker F. The importance of roman law for western civilization and western legal thought. *Boston College International and Comparative Law Review*. 1981. Vol. 4. № 2. P. 257–281.
7. Klett J.-M. *Die Trust-Struktur im Vertragsmodell des Investmentrechts* Berlin: Duncker & Humblot, 2015. 243 p.
8. Bardach J. La reception dans l'histoire de l'etat et du droit / Le droit romain et sa reception en Europe. Varsovie, 1978. P. 27–69.
9. Robertson R., Lechner F. Modernization, Globalization and the Problem of Culture in the World-Systems Theory. *Theory, Culture & Society*. 1985. № 2. P. 103–117.
10. Öricü E. Law as transposition. *International & Comparative Law Quarterly*. 2002. Vol. 51. Part 2. P. 205–223.
11. Watson A. *Legal Transplants: An Approach to Comparative Law*. University of Georgia Press, 1974. 121 p.
12. Wise E.M. The Transplant of Legal Patterns. *American Journal of Comparative Law Supplement*. 1990. Vol. 38. P. 1–22.
13. Legrand P. The Impossibility of «Legal Transplants». *Maastricht Journal of European and Comparative Law*. 1997. № 4. P. 111–124.
14. Kahn-Freund O. On Uses and Misuses of Comparative Law. *The Modern Law Review*. Vol. 37. № 1. P. 6–13.
15. Stein E. *Uses, Misuses – And Nonuses of Comparative Law*. *Northwestern University Law Review*. 1977. № 72. P. 198–216.
16. Zongling Sh.. Légal Transplant and Comparative Law. *Revue internationale de droit comparé*. Vol. 51 №°4, Octobredécembre 1999. Pp. 853–857.
17. Teubner G. Gunther Legal Irritants: Good Faith in British Law or How Unifying Law Ends up in New Divergences. *The Modern Law Review*. 1998. Vol. 61, No. 1 (Jan., 1998), pp. 11–32.
18. Öricü E., Law as transposition. *International & Comparative Law Quarterly*. 2002. Vol. 51. Part 2. P. 205–223.
19. Monateri P. G. The «Weak» law: Contaminations and Legal Cultures. Italian national reports to the XVth International congress of Comparative law, Bristol, Milano: Giuffre editore, 1998. P. 83–110.
20. Saunders Ch. A. *Constitutional Culture in Tradition*. *Constitutional Cultures*. Ed. by M. Wyrzykowski. Warsaw, ISP, 2000. P. 37.
21. Perju V. *Constitutional Transplants, Borrowing and Migrations / In Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, edited by M. Rosenfeld and A. Sajó. Oxford : Oxford University Press, 2012. P. 1304–1327.